

RECENZIJOS

GINTAUTAS RACKEVIČIUS. ARBALETAS IR LANKAS LIETUVOJE XIII–XVI A. VILNIUS. „LIETUVOS PILYS“. 2002. 296 p. 600 egz.

Lietuvos archeologai, viduramžių istorikai ir visi, besidomintys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilimo ir klestėjimo laikotarpiu, sulaukė vertingos knygos. Tai Pilių tyrimo centre „Lietuvos pilys“ dirbančio archeologo Gintauto Rackevičiaus darbas „Arbaletas ir lankas Lietuvoje XIII–XVI a.“, labai kryptingai, kruopščiai ir su didžiausia mokslinė atsako-

mybe parengtas 2000 m. apgintos daktaro disertacijos pagrindu¹. Ši knyga labai svarbi Lietuvos viduramžių ginkluotės ir materialinės kultūros istorijos pažinimui, tad verta išsamesnio aptarimo.

Arbaletas ir lankas vėlyvųjų viduramžių Europoje (galima sakyti – ir pasaulyje, nors terminas „viduramžiai“ pasauliniu mastu nevertojamas) buvo vieninteliai šaunamieji pėstininkų ginklai. Dėl jų panaudojimo Lietuva yra įdomioje vietoje. Kaip jau pastebėta knygos įvade, „vakarienių Lietuvos kaimynų karyboje buvo labiau naudotas arbaletas, o rytinių – lankas“ (p. 6). Iš pateiktos išsamios klausimo istoriografijos (p. 7–12) matyti, kad tokia išvada padaryta gerai žinant pagrindinius šios srities darbus, parašytus Europoje XIX–XX a. Geras istoriografijos žinojimas ir kūrybiškas jos pasiekimų panaudojimas yra vienas aptariamoms knygos bruožų, kiekvienam joje išdėstomam argumentui suteikiantis papildomo svorio. Tai, kas pasakyta, iliustruosiu vos vienu pavyzdžiu – paties arbaletas pavadinimu, kuris Lietuvos istorinėje ir archeologinėje literatūroje iki 1988 m. nekėlė abejonių. Istorikui Edvardui Gudavičiui pasiūlius jį vadinti kilpiniu² pastarasis terminas šios recenzijos autoriaus buvo plačiau įvestas į istoriografiją³. G. Rackevičius pasekė pavadinimo naudojimo lietuvišką tradiciją (p. 14–15) įrodydamas, kad kil-

piniu Lietuvoje buvo vadinamas lankas, o ne arbaletas. Lankas Lietuvoje karybai buvo mažai naudojamas. Jo strėlių antgaliai (tyrinėjimams – gana objektyvi medžiaga) sudaro tik 13 procentų visų šio laikotarpio strėlių antgalių (p. 152). Panaši tendencija yra ir ikivalstybinėje epochoje⁴, kur gausiausios strėlių kolekcijos, surinktos piliakalnių tyrimų metu (Apuolė, Kaukai), yra paliktos kitataučių⁵. Mažai lanko strėlių randama ir vėlesniuose archeologijos paminkluose (senamiesčiuose, dvarvietėse).

Tokiu būdu pagrindinis knygos tyrinėjimo objektas yra arbaletas. Jam pažinti pasitelkta įvairiapusių duomenų: nuo rašytinių ir ikonografinių šaltinių iki išlikusių jo dalių analizės. Įdomūs ir vertingi, tegul ir negausūs, yra identifiuoti atskirų arbaletas dalių fragmentai (strėlių laikikliai ir riešutai iš Vilniaus (p. 24–33). Be abejo, pagrindinis arbaletas tyrimų šaltinis Lietuvoje yra jo strėlių antgaliai. G. Rackevičius labai kruopščiai surinko duomenis apie 2267 šių strėlių antgalius (p. 61, pav. 27), iš kurių 80 procentų (1815 vienetų) sudaro įtvėriamieji strėlių antgaliai (p. 63, pav. 28). Labai detali ir pagrįsta strėlių antgalių tipologija sudaro nemažą aptariamoms knygos dalį (p. 68–150). Joje galima rasti pačių įvairiausių duomenų apie atitinkamus strėlių antgalius, tad čia G. Rackevičiaus žodis yra labai svarus ir įdirbis toks didžiulis, kad vargu ar kada bus pralenktas. Ši tipologija savo išsamumu gali visiškai pretenduoti į europinę strėlių antgalių tipologiją, aišku, jeigu aptariamoms knygos sklaida leis tai padaryti. Jos mokslinio parengimo lygis (reziumė anglų ir rusų kalbomis, strėlių antgalių katalogas (p. 156–221), gausi iliustracinė medžiaga) tam sudaro geras sąlygas.

Čia kartu būtina paaiškinti tipologijos kaip metodo naudojimo vietą valstybės laikotarpio archeologinėse studijose. Nepaisant kai kurių bandymų praeityje tipologizuoti vienokią ar kitokią šio laikotarpio medžiagą, tipologijos sudarymas valstybės laikotarpio archeologijoje nėra tyrimų tikslas. Tai tik vienas iš būdų spręsti platesnes ir svarbesnes problemas. G. Rackevičiaus sudaryta strėlių tipologija akivaizdžiai peržengia įprastos tipologijos ribas dėl kelių priežasčių. Pirmiausia ji pratęsia ikivalstybinėse epochose naudotų strėlių antgalių tipologiją, tuo į mechaninio šaunamojo ginklo šovinio formos raidą

¹ Rackevičius G. Arbaletas, jo modifikacijos ir prototipai Lietuvoje XIII–XVI a. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2000.

² Gudavičius E. Arbaletas–kilpinis // Lietuvos istorijos metraštis 1987. Vilnius, 1988, p. 109–111.

³ Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995, p. 124–126.

⁴ Казакевичюс В. Оружие балтских племен II–VIII веков на территории Литвы. Вильнюс, 1988, с. 74.

⁵ Zabiela G. Scandinavian arrowheads in Lithuania // Archaeologia Baltica. Vilnius, 1997. T. 2, p. 133–140.

(tenka taip išsireikšti) įnešdama tolydumo elementą. Šis tolydumas gali būti reikšmingas savo raidos tendencijomis, nes yra jau kažkiek pasektas ir bandytas sujungti ankstesnių tyrinėtojų⁶. Antra priežastis yra sudarytos tipologijos panaudojimas didesniai ir svarbesniai tikslui – strėlių antgalių chronologijai nustatyti. Chronologiniai dalykai domiuoja kiekvieno strėlių tipo aprašyme, o kataloge joms apibūdinti skirtas atskiras stulpelis. Čia svarbu pažymėti, kad chronologinis strėlių antgalių tyrimų aspektas nėra laužtas iš piršto. Jau anksčiau buvo pastebėti tam tikri kai kurių strėlių dalių formų pokyčių dėsningumai. Pagal juos metodinius pagrindus Rytų Pabaltijyje aptinkamų strėlių chronologijai nustatyti yra padėjęs A. Mėesalu darbas⁷. G. Rackevičius jį vysto toliau ir žymiai išplečia tiek naudojamų šaltinių gausa, tiek ir platesniu aprėpiamu regionu (Latvijos, Lenkijos, Baltarusijos medžiaga). Kiek galima siauresnės strėlių chronologijos nustatymas irgi nėra savitiksliis dalykas. Strėlės dažnai būna vienintelis gausiau aptinkamas individualus radinys senųjų pilių vietose ir vienintelė nors kiek tiksliau datuojama dirbinių rūšis. Trečia priežastis yra bandymas pagal strėlių tipologiją spręsti apie su ja tiesiogiai nesusijusius karo technikos raidos dalykus. Čia pavyzdžiu gali pasitarnauti kvadratinio skersinio pjūvio strėlių platus naudojimas XIV a., apspręstas gynybinės ginkluotės bei paties arbaletos mechanizmo stiprinimo tendencijų (p. 151–152).

Strėlių chronologijos nustatymą įvardijus kaip vieną svarbiausių G. Rackevičiaus darbo privalumų (tegu daugiau taikomojo pobūdžio) tenka stabtelėti ir ties atskirais jos aspektais. Pirmiausia yra nagrinėjamo laikotarpio chronologija. XIII–XVI a. yra tiesiog visuminė knygoje nagrinėjamos medžiagos chronologija, kuri peržvelgus kataloge pateikiamą strėlių datavimą yra nesunkiai koreguojama. Atmetus platų poros amžių datavimą, XIII a. skiriamos tik strėlės iš Mažulonių (p. 173, 220), o XVI a. – vienintelė strėlė iš Klaipėdos pilies (p. 220, Nr. 129) (p. 160–161, 165, 166 nurodant strėlių iš Kauno pilies chronologiją įsivėlė korektūros klaidos – turi būti XIV a.). Taigi reali knygos chronologija yra XIV–XV a. su vyraujančiais XIV a. radiniais, o ankstesnė ir vėlesnė medžiaga tėra jos nagrinėjimo fonas. Tokia chronologija gimdo tam tikrą problemą – kur XIII a. strėlių antgaliai? (XVI a. strėlių antgaliams dėl bendro Naujųjų laikų medžiagos neapdoravimo šio

klausimo nekelsime, tuo labiau kad tai yra šaunamojo parakinio ginklo įsigalėjimo epocha). Istoriniai šaltiniai XIII a. mini ne vieną krašto puolimą (ypač iš Livonijos pusės), tų kovų metu lankas ar arbaletas buvo naudojami, vokiečių arbaletininkus aptinkame net greta Mindaugo Vorutos pilyje⁸, o strėlių lyg ir nėra (vienintelė arbaletos strėlė – Mažulonyse). Atsakymo į tai nėra, tik medžiagos pamąstymams arba būsimiems tyrimams. Kitas aspektas yra chronologijai svarbių istorinių šaltinių interpretavimo patikimumas. Daugiau tai ne G. Rackevičiaus, o šią problematiką nagrinėjusių istorikų reikalas. Konkrečių pilių lokalizavimo dalykai jų tebėra nepakankamai išdiskutuoti, o archeologai, interpretuodami sluoksnius, turi išsiversti su turima istorinių tyrimų medžiaga. Štai čia ir atsiranda galimybė apsirikti. Būtent į ją savo laiku nurodžiau rašydamas apie Veliuonos pilaites, ir tai, atrodo, G. Rackevičiaus liko nesuaprasa (p. 97). Toliau pateikiu citatą iš pirminio šaltinio – Vygando Marburgiečio kronikos apie 1337 m. Bavarijos kunigaikščio Henriko pastatytas pilis. Jis „vyksta į Lietuvą, į vieną salą arti Veliuonos, kur apsitveria. Stato tenai du papilius, iš kurių ginas. Netoliese pastato dar kitą stiprią pilį...“⁹. Čia aiškiai kalbama apie 2 piliis, kurių pirmoji gražiai atitinka Veliuonos pilaites, tačiau tai nėra Bajerburgas, ką ir norėta savo laiku pasakyti¹⁰. Laimė, sprendžiant pagal G. Rackevičiaus atliktus strėlių tyrimus šis atvejis bendroms išvadoms įtakos neturėjo.

G. Rackevičiaus knyga įdomi ir kitais aspektais. Čia rasime lanko ir arbaletos atskirų sudėtinių dalių pavadinimų lietuviškus atitikmenis (įskaitant ir strėlių dalių pavadinimus), duomenų apie arkbalistą, mechaninio šaunamojo ginklo panaudojimo mūšyje įžvalgas ir kt. Kaip reta, nagrinėjamą temą ji išsėmusi beveik visiškai. Vienintelis pro G. Rackevičiaus akis prasprūdęs dalykas yra strėlių antgalių svoris. Jis nėra antraeilis, nes nuo strėlės svorio priklausė nemažai jos kovinių charakteristikų. Šį trūkumą nesunku pataisyti strėlių svorio įvertinimui paskiriant atskirą straipsnį.

Lietuvos viduramžių tyrinėtojams Gintauto Rackevičiaus knyga „Arbaletas ir lankas Lietuvoje XIII–XVI a.“ yra geras pavyzdys, kaip kruopščiai dirbant galima pasiekti europinio lygio rezultatų. Paties daktaro asmenyje jie įgijo puikiai darbui pasiruošusį profesionalą, kurio darbais, manau, mes dar ne kartą gėrėsime.

Gintautas Zabiela

⁶ Медведев А. Ф. Ручное метательное оружие (лук и стрелы, самостел) VIII–XIV вв. // Археология СССР. Свод археологических источников. Выпуск Е1–36. Москва. 1966; Volkaitė-Kulikauskienė R. Ginklai // Lietuvos materialinė kultūra IX–XIII amžiuje. Vilnius. 1981. T. II, p. 16–22.

⁷ Mäesalu A. Otepää linnuse ammuololeotsad // Muinasaja teadus. Arheoloogiline kogumik. Tallinn. 1991. T. 1, p. 163–181.

⁸ Ипатьевская летопись. Санкт Петербург. 1908. Т. 2, с. 817–818.

⁹ Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika. Vilnius. 1999, p. 85(23).

¹⁰ Zabiela G. Nuo medinės prie mūrinės pilies (motai Europoje ir Lietuvoje) // Lietuvos pilių archeologija. Klaipėda. 2001, p. 22. Plačiau apie Bajerburgo pilį – Zabiela G. Bajerburgo pilis // Lietuvos archeologija. Vilnius. 2005. T. 28, p. 163–174.